

# Fragment izvirne hipoteze o sektantskem pranju možganov

## 1. UVOD

Družbene spremembe po drugi svetovni vojni, predvsem uveljavitev sodobne pluralistične države in pojav raznoterih novih religioznih gibanj v Evropi in Združenih državah Amerike, sprožijo metodološko krizo dotlej uveljavljenega in razmeroma enotnega razumevanja družbene dinamike inovacij na področju religije.

Klasično, na pojem konfesionalno in zgodovinsko določene cerkve vezano pojmovanja sekte, kot ga razvijejo Ernst Troeltsch in njegovi nasledniki, v spremenjenih okoliščinah analizi novih religioznih gibanj ne more ponuditi ustreznega orodja. Obseg realnega korelata pojma se je izjemno skrčil: sekte zdaj praviloma ne nastajajo v ločitvi od uveljavljene cerkve okolja, niti iz specifičnega protesta proti njej. Zato med cerkvijo in sekto ali ljudmi v obeh tipih organizacij ni nobene posebne zveze. Pojem sekte je čedalje manj razločen v organizacijskem pogledu, ker postaja voluntarizem prepoznavni znak skorajda vseh religioznih gibanj. Obenem se močno spremenijo tudi cerkve: "ob čedalje vse večji sekularizaciji izgubljajo družbeno podporo in vpliv; nove sekte nastajajo in uspevajo v istih okoliščinah, prav v specifičnem zavračanju sekularnega" (Wilson, 1982:93).

Nastalo metodološko zagato v razumevanju in pojasnjevanju novih religioznih gibanj v devetdesetih naslavlja (vsaj) trije novi pristopi:

1. Raziskovalec lahko vztraja in prilagodi obstoječe, substancialno razumevanje nastanka sekt, a za ceno izgube večjega dela proučevanega področja. Njegov študij se osredotoči na redefinicijo

<sup>1</sup> *Slovar slovenskega knjižnega jezika v rabi besede sekta (lat. sequi: slediti, naslediti, nekomu slediti ali lat. secare: sekati, odsekati, odrezati, razsekati, raniti, pohabiti) razlikuje njen neposredni, ožji pomen "verske skupnosti, ki se je odcepila od kake že utrjene verske skupnosti, cerkve" in ga je mogoče sloveniti z "ločino" (sekta, sektar/sektant, sektantstvo) ter preneseni, sekularni in najpogostejše slabšalni pomen v smislu "zastopanja skrajnih, doktrinarčnih stališč v svoji skupini ali organizaciji, zlasti politični" (sekta, sektaš, sektaštvo); SSKJ 4/619. Beseda kult v slovenskem jeziku ni prevzela označevanja družbeno artikulirane inovacije na verskem področju, ampak se nanaša na bogoslužje – "izkazovanje (tudi pretirane) časti z molitvami in obredi", in sicer v neposredni ali preneseni rabi: npr. poganški kult, kult boga/svetnikov, verski kult, kult mladine, rase, ipd.; SSKJ 2/525. Zato v prevodu nisem ohranil anglosaksonskega razlikovanja med sekto in kultom (Cult), ki sprva označuje predvsem razliko v krščanskem oziroma nekrščanskem izvoru novega religioznega gibanja, kasneje pa se besedi smiselno zlijeta v splošnem slabšalnem pomenu družbene nesprejemljivosti novih religij.*

<sup>2</sup> T.j., primarnih religioznih skupin ali gibanj, ki delujejo mimo ali ločeno od dominantne verske kulture (krščanskega zahoda), a v njej iščejo svoje pripadnike (Melton, 1999a).

odnosa uveljavljene religije okolja in iz nje ali v njej nastajajočih novih gibanjih; nereflektirani novum, po navadi s stališča krepitve uveljavljene religije okolja, odkloni kot napačno vero ali nevero (prim. Škafar, 1998). Sodobna, predvsem ameriška teorija to naravnost razume kot protikultno (counter-cult) razumevanje novih religioznih gibanj.

2. Obstoječo konstelacijo je mogoče povzeti v formalno metodološko orodje in pojem sekte razumeti kot idealnotipski konstrukt. Značilnost takega pristopa je, da nam sicer omogoči metodološko podprto nadaljnje iskanje skupnih osnov in vzorcev močno raznoterih gibanj, da pa zato (sčasoma) opusti terminološko zvezo s sektantstvom<sup>1</sup> in svojo neposredno substancialno, predmet raziskovanja opredeljujočo funkcijo. Umesti jo v historično pojmovanje pojava religije nasploh.

3. Ob Troeltschevi, prvi sociološki definiciji sekte je vselej obstajala tudi druga, popularna, ki je spremembe v družbi in obsegu pojma niso prizadele. Govorec je z njo – misleč na drugega, drugačnega in manjšega – praviloma naslavljal sebe, svojo družbeno skupino in njene meje. Predpostavka, da je bila ta opredelitev, morda spodbujena s kohezivnostjo govorčeve skupine, izvorno pojasnjujoča in vrednostno nevtralna, ni nemogoča; res pa je, da se hitro privzetih pejorativnosti in aktivizma ni več znebila. Njena značilnost je, da sekte razume sekularno; kot družbeno negativen pojav, nevezan na morebitno vsebnost "religioznega". Kriza teoretskega modela proučevanja sekt (kultov) v sedemdesetih letih to, t.i. antikultno (anti-cult) razumevanje novih religioznih gibanj okrepi ter ga prvič artikulirala v jeziku sociološke, psihološke in pravne znanosti.

Kontroverza o pranju možganov v Združenih državah Amerike v minulih petindvajsetih letih realno in teoretsko sooči šibki model idealnotipskega razumevanja in pojasnjevanja novih religioznih gibanj ter antikultno pojmovanje sekt (kultov). Vezni člen tako različnih si izhodiščnih točk ni bilo razumevanje religioznosti (vernosti) kot "značilnosti nekega pojava, temveč kot kulturne dobrine, za katero se spopadajo tekmujoče interesne skupine. S tega stališča religija ni (bila) neka entiteta, temveč zahteva določene skupine (in, v nekaterih primerih, nasprotovanje druge) po posebnih pravicah, ki jih z oznako religioznosti podeljuje družba" (Intorvigine, 1999: 42–43).

## 2. OSNOVNA DEJSTVA

Kontroverza o pranju možganov (brainwashing) je velika, najdalgotrajnejša, posredno najproduktivnejša in v marsičem konstitutivna tema proučevanja novih religij (new religions) ali novih religioznih gibanj (new religious movements)<sup>2</sup> od nastanka te

discipline kot samostojnega, večdisciplinarnega področja študija religije ali sociologije religije v sedemdesetih letih pa vse do danes.

V svoji izvorni obliki označuje strokovno ovrženo popularno psihološko teorijo, ki je v družbenem okviru hladne vojne in protikomunistične gonje v Združenih državah Amerike (1950–1954) pojasnjevala izsiljeno sodelovanje zajetih pripadnikov enot Organizacije združenih narodov v korejski vojni (1950–1953) z njihovimi ječarji. Njeno jedro je mogoče strniti v domnevi, da so komunisti razvili izjemno učinkovito metodo vplivanja na človekovega duha, s katero lahko v celoti spremenijo posameznikovo prepričanje. Artikuliral jo je novinar in uslužbenec ameriške Osrednje obveščevalne agencije Edward Hunter (1951, 1958).<sup>3</sup>

Podmena o pranju možganov v drugotnem, izvedenem pomenu je etn definicija novih religioznih gibanj, ki pojasnjuje razliko v načinu spreobrnjenja v religijo in sekto. Spreobrnitev v religijo utemeljuje v človekovi svobodni volji; sekta si pridobi nove pripadnike s prevaro in proti njihovi volji – z uporabo procesa pranja možganov (brainwashing), nadzora duha (mind control) ali duševne manipulacije (mental manipulation).

Slednja je v Združenih državah Amerike v minulih petindvajsetih letih združevala dovolj zanimivo, raznorodno in reakcionarno antikultno gibanje.

Najvplivnejša teoretičarka in zagovornica hipoteze pred ameriški sodišči je bila klinična psihologinja iz Berkeleyja v ameriški zvezni državi Kalifornija, Margaret Thaler Singer. Psihopatološke posledice pranja možganov strokovno opiše s pojmom atipične disociacijske motnje in procesom 'drsenja' (floating). Pravne posledice podmene o pranju možganov je uveljavil Robert Delgado. Uspel je z argumentom, da pripadniki sekt, ki da so jim oprali možgane, ne morejo uveljavljati ustavne zaščite svobode veroizpovedi, ker se do svojih novih prepričanj niso dokopali v procesu avtonomne, notranje refleksije. Država je zato posredovala tako, da je sorodnikom s prisojenim skrbništvom nad (polnoletnimi) pripadniki novih religioznih gibanj omogočila poseg v prid njihovega poprejšnjega prepričanja, ali vsaj tako, da je strokovnjakom dopuščala pričanja v (več milijonov dolarjev vrednih) zasebnih tožbah zoper nova religiozna gibanja in s pranjem možganov povzročeno psihološko škodo.

Tako podprt argument o pranju možganov ter z njim generično psihopatološko in zato v pravni praksi inkriminirano razumevanje novih religioznih gibanj je bilo v ameriški družbi legitimno navzoče dobrih deset let. Obdobje formalno zamejujeta sodni proces proti dedinji medijskega mogotca Patty Hearst<sup>4</sup> (1975) in odločitev ameriškega zveznega sodišča, da v procesu proti nekdanjemu članu scientološke cerkve, Stephenu Fishmanu, zavrne argument o pranju možganov, s katerim se je, sklicujoč na posledično neprištevnost, branil obtožbe o finančni poneverbi (1990).

<sup>3</sup> *Primarni smoter novega, totalnega psihološkega orožja – uporabiti ga je namreč moč zoper vojake ali civiliste, na fronti ali v zaledju, v miru ali vojni – "je v tako radikalni spremembi človekovega duha, da njegov lastnik postane živa lutka, robot, ne da bi bilo to opaziti navzven. Cilj (procesa) je ustvariti mehanizem iz mesa in krvi z novim verjetjem in novim načinom razmišljanja, ustavljenim v ujeto telo. To pomeni iskanje suženjske rase, ki bi ji – v nasprotju s tisto v preteklosti – lahko v celoti zaupali, ker se ne bo nikoli uprla in bo vedno ubogala ukaze, tako kot mrčes sledi nagonom. Namen (pranja možganov) je v izničenju človečnosti."* (Hunter, 1958: 285).

<sup>4</sup> *Hearstovo so leta 1975 ugrabili pripadniki levičarske revolucionarne milice Symbionese Liberation Army. Nekaj mesecev po ugrabitvi so jo, s puško v roki, prepoznali na fotografiji bančnega ropa. Njena obramba se je v sodnem procesu po aretaciji sklicevala na povsem nov argument: trdila je, da so ji pripadniki SLA s pranjem možganov odvzeli svobodno voljo in da zato ni odgovorna za svoja dejanja. Izkazalo se je, da so ugrabitelji s Hearstovo resnično ravnali nečloveško, da se je sčasoma z njimi poistovetila in se tako 'spreobrnila' v SLA. Zanimivo je, da porota ni pokazala razumevanja za argument, čeprav je bilo ravnanje ugrabiteljev mogoče primerjati s*

*'klasičnimi' razmerami v  
ujetniških taboriščih v  
korejski vojni.*

### 3. REDUKCIJA ARGUMENTA IN PROTIARGUMENTA

#### 3.1. TEZA

Margaret Singer v svojem prvem odmevnejšem, poljudnem članku: 'Coming Out of the Cults' povzema (1979) rezultate kliničnih raziskav nekdanjih pripadnikov novih religioznih gibanj. V njem zavrača domnevo, da nova religiozna gibanja pritegnejo predvsem psihološko že nezdrave posameznike (npr. Clark, 1979). Meni, da je poglavitni vir njihove psihopatologije njihovo spreobrnjenje in nadaljnje članstvo v skupini, sekti (Cult), ki jo zaznamuje "intenziven odnos med pripadniki in močno idejo ali vodjem". Ta odnos namreč določajo posebni, a vsem skupni "postopki novačenja in indoktrinacije članov, za katere se zdi, da vsebujejo prefinjene tehnike pogojevanja vedenjskih sprememb." Uporaba "socialnega in psihološkega pritiska ter metod, ki s tehnikami pogojevanja ožijó pozornost, omejujejo osebne stike in razvrednotijo razsodnost" novaka, sproži pojav tipičnih, življenju v sekti lastnih psihopatoloških simptomov: "nenadnih zdrsov v disociativna stanja ('floating'), močno izražene nezmožnosti odločanja in izjemne sugestibilnosti". Singerjeva med drugim ugotovi, da je "najteže pojasniti, zakaj posameznik sekte preprosto ne zapusti. To bi (namreč) zahtevalo dolgo in zapleteno razlago socialne in psihološke prisile, vplivanja in postopkov nadzora", kar da pogosto spodleti celo terapevtom.

Zamisel o 'tehnikah pogojevanja' razvija v številnih poznejših člankih. V besedilu 'Cults, Quack and Nonprofessional Psychotherapies' (Singer, 1980) skupaj z L.J. Westom zapišeta, da so izrazite tehnike nadzora pripadnikov sekt "v nekaterih pogledih podobne metodam politične indoktrinacije, ki jo je med komunistično revolucijo na Kitajskem in kasneje, med letoma 1945 in 1955, predpisal Mao Zedong. Te tehnike, Kitajci so jih opisali kot 'miselno reformo' ali 'ideološko preoblikovanje', je ameriški novinar Edward Hunter (1951, 1958) imenoval 'pranje možganov'. Te metode je po končani korejski vojni podrobno proučevalo več zahodnih znanstvenikov (Lifton, 1961; Schein, 1961)."

Hipoteza o uporabi "koordiniranih programov prisilnega vplivanja (coercive influence) in nadzora vedenja (behavior control)" dobi dovolj prepoznavno, stabilno obliko najkasneje leta 1986. Margaret Singer in Richard Ofshee (1986) tedaj zamejita "tehnologije programov vplivanja, ki jih uporabljajo za izvajanje miselne prevzgoje in zagotovitev nenavadno visoke stopnje nadzora nad posameznikom" v dve generaciji. Ločnico med njima poiščeta v razliki napada na periferne in osrednje elemente žrtvinega sebstva.

Periferne elemente sebstva označita kot samovrednotenje ustreznosti javnih ali mnenjskih vidikov posameznikovega življenja (npr. njegovega socialnega položaja, družbene vloge, konformnosti z družbenimi normami, političnih ali družbenih prepričanj, okusa

itd.). Osrednje elemente sebstva razumeta s samovrednotenjem ustreznosti oziroma pravilnosti posameznikovega intimnega življenja in zaupanja v percepcijo realnosti (npr. njegovi družinski odnosi, osebna nagnjenja, spolne izkušnje, travmatični življenjski dogodki, verska prepričanja ipd.). Osrednji in periferni elementi sebstva se razlikujejo v potencialu zbujanja čustev in primatu v razvoju osebnosti: osrednji elementi sebstva – temeljna zavest o jazu, realnosti in zmožnost nadzorovanja čustev – so primarni in lahko zbudijo veliko močnejši čustveni odziv, zato so programi, ki manipulirajo z osrednjim samovrednotenjem, močnejši in imajo globlji učinek.

Singerjeva in Ofshee ugotavljata, da je najučinkovitejša tehnika, ki jo uporabljajo v programih miselne prevzgoje in nadzora vedenja, napad na stabilnost in kakovost ocen žrtvinega samorazumevanja. Ta namreč zbudi averzivne čustvene nagibe, podpora pozitivnemu samorazumevanju pa se pomaga bolečim izogniti ali jih omiliti. Programi miselne prevzgoje in nadzora vedenja uporabljajo mehanizem za kaznovanje nekonformnega oziroma nagrajevanje kooperativnega vedenja žrtev.

Prvo generacijo programov metodološko določa napad na periferne elemente žrtvinega sebstva. Njene poglavitne referenčne točke so: prevzgoja zapornikov v Sovjetski zvezi v času stalinističnih čistk, proces 'ideološkega preoblikovanja' pred komunistično revolucijo na Kitajskem in neposredno po njej ter preučevanje vedenja (nekaterih) ujetnikov enot Organizacije združenih narodov v korejski vojni. Podrobnejša razprava o tako razumljeni problematiki se izmika kontekstu študija novih religij, dovolj zanimivi pa so nekateri poudarki. Singerjeva in Ofshee namreč ugotavljata, da je bil primarni mehanizem za doseg vedenskega nadzora žrtev prve generacije (v Pavlovovem smislu pogojujoča) socialna interakcija med žrtvijo in posameznikom/skupino in ne fizična zloraba (ali omejitev gibanja, pomanjkanje, izčrpanost in bolezen), in da je največ psihološke škode povzročil program (kitajskih 'revolucionarnih univerz'), ki je predvideval prostovoljno udeležbo posameznikov.

"V zameno za drobno gmotno nagrado je interakcijski partner nadzoroval žrtvin edini dosegljivi vir povratnih informacij o tem, kaj je v novem okolju družbeno pravilno; na tem je lahko žrtev gradila svoje samovrednotenje. Interakcijski partnerji so bili žrtvi včasih organizacijsko nadrejeni (ječarji, uradniki). Pogosteje so več vedeli o ideologiji, njihov organizacijski status pa je bil povsem enak."

"V vseh okoljih so bili sodelovanje, konformnost, demonstracija iskrene spremembe ali gorečnosti nagrajeni. V vseh okoljih (morda z izjemo ujetniških taborišč v Koreji) so spremembam v predpisani smeri sledili podpora skupine, sprejetje in prijateljstvo."

Programi druge generacije prisilnega vpliva in nadzora vedenja napadajo predvsem osrednje elemente žrtvinega sebstva, pogosto

tudi s praktikami klinične psihologije. To so programi “različnih ‘novih religioznih in socialnih gibanj’, ki zbujaajo zaskrbljenost javnosti zaradi načinov novačenja, očitnih osebnostnih sprememb in emotivnih motenj nekaterih novakov ter kulturno drugačnega načina življenja, povezanega s članstvom v nekaterih skupinah ... Širša javnost se je ‘sekt’ (Cults) ovedla prek poročil medijev o številnih grotesknihi zločinih in terorističnih dejanjih, ki so jih storili pripadniki nekaterih, zdaj razvpitih organizacij. Tako se je seznanila (tudi) z njihovo nenavadno socialno organiziranostjo, praktikami in tehnikami vplivanja”.

Organizacije in bivanjske skupnosti, ki izvajajo programe druge generacije, nimajo pooblastil države, s katerimi bi posameznikom odredile udeležbo in/ali svoje zahteve po konformnosti podprle s silo, zato je način zagotavljanja udeležbe posameznika v njihovih dejavnostih bistveno drugačen: metoda novačenja se tipično opira na neko področje, kjer se interesi posameznika prekrivajo z oglaševano dejavnostjo ali storitvijo organizacije. Tipa programov se razlikujeta tudi po načinu in obsegu nadzorovanega okolja. Žrtve programov prve generacije v ožjem, posebej nadzorovanem okolju (zapor, izobraževalni center, prevzgojno taborišče) praviloma živijo krajše, določeno obdobje; programi druge generacije obvladujejo žrtvino domače okolje in pričakovati je, da bodo posamezniki v njem preživeli večino svojega življenja.

Jedro procesa tvori razvijanje odvisnosti žrtve od organizacije v nadzorovanem okolju. Prvo obdobje novačenja pogosto vsebuje preišljeno (emotivno) zapeljevanje žrtve. V njem organizacija spodbuja novaka k verjetju, da mu lahko zagotovi želeno uslugo, izpolni potrebo ali ponudi okolje, skladno z njegovimi cilji in vrednotami. Z neposrednim socialnim pritiskom si tako v njem prizadeva spodbuditi zaporedje odločitev, ki vodijo do odnosa (pre)moči in omogočajo prisilo: novak se utegne preseliti v bivanjsko skupnost, sprejeti zaposlitev v organizaciji, opustiti šolanje in gmotno prispevati k blaginji skupine.

“Organizacija bo maksimirala svojo strukturno in socialno (pre)moč nad žrtvijo, če ji uspe spremeniti posameznikovo življenje: prispevati k razpadu njegove avtonomne mreže prijateljev in zaupnikov, nadzorovati dohodke žrtve, njihovo zaposlitev, kapital in socialno življenje. V takih okoliščinah je oseba, ki ji grozi izgon, hkrati ogrožena še z izgubo večine socialne podpore, od katere je odvisna stabilnost posameznikove identitete in čustvene blaginje.”

S premestitvijo žrtvinihi socialnih vezi k njenim drugim članom pridobi organizacija možnost, da žrtev zveže s seboj na način, ki daleč presega povezovalno moč investicije, službe ali bivališča. Prek “inkulturacije v novi svet” jo namreč izpostavi “neposrednemu zatrtju lastnega sebstva” ali dovolj svojskemu, behavioristično razumljenemu procesu spreobrnjenja v sekte.

Z odločitvijo za intenzivno interakcijo s kolegi žrtev privoli tudi v

skupinin način razmišljanja in izražanja kot edini medij komunikacije. Ko uporabi skupnostno dovoljeno terminologijo, je nagrajena s potrditvijo; ob izbiri drugačnega besednjaka je deležna kritike ali osamitve. Kumulativni rezultat procesa krepitev in kazni je omejitev žrtvinega izražja v normirano obliko. Posameznik se mora v tako striktno omejeni komunikaciji ali nenehno zavedati razlike med zasebnim prepričanjem in dovoljenim javnim izrazom ali pa mora javno prepričanje nekako spraviti z zasebnim. Verjetno je, pravita Ofshee in Singerjeva, da se bodo v takem okolju posameznikova prepričanja in vrednote preoblikovali v površinsko konformnost z morda zasebnim nestrinjanjem.

Konformnost vsebuje razvidno stopnjo avtonomnosti, morda celo krepitev nekaterih osrednjih vidikov žrtvinega sebstva. Ta je našla zadovoljiv način bivanja, t.j. vedenja v novem okolju, zato se je spreobrnila le nekako ali deloma. Stopnja konformnosti torej lahko ustreza šibko razumljenemu spreobrnjenju.

Skupna značilnost programov prisilnega vplivanja in nadzora so stroga pravila o prepovedi izražanja nestrinjanja s skupnostjo ali njeno politiko. Organizacije pogosto celo pričakujejo, da bodo njihovi člani javno izražali strinjanje s politiko skupnosti in njenimi normami. Tako onemogočajo nastanek opozicije in odstranijo dokaz o morebitnem obstoju drugačnih meril presoje v skupini. Vedenje novaka, da drugi člani skupine vzdržujejo dvojnost zasebnega in javnega, podpre njegovo neodvisno sodbo in najverjetneje ovira, zavre ali prepreči oblikovanje stopnje konformnosti. Če zunanje podpore dvomu ne najde, je sklep o odpravi meril lahko tudi drugačen, ne-zgolj-konformen, in razmeroma lahek: dobesedna opustitev starih kriterijev z racionalizacijo "zdaj razumem" ali "ne razumem, toda zaupam skupnosti" – njene vrednote in merila, na podlagi katerih tovariši in uprava manipulirajo s potrditvijo ali obsodbo, so pač novakova edina povratna informacija.

"Ob nenehnem soočanju integracije javne konformnosti in zasebnega nestrinjanja z njo je verjetno, da bo novak svoja merila opustil v korist meril prevladujočega okolja in se s tem rešil mučnega bremena razdvojenosti."

Sprejetje vedenjskih meril skupnosti je torej lahko tudi globlje in temeljitejše. Zato ga je mogoče pogojno opisati z identifikacijo in priličiti polnemu spreobrnjenju, čeprav je vsebnost avtentičnih osrednjih elementov žrtvinega sebstva še nejasna.

"Programi druge generacije se zanašajo na žrtvina merila presoje o krivdi in kakovosti. Osredotočajo se na krepitev zavesti o krivdi ali neustreznosti in žrtvino pozornost usmerjajo na (prevrednotene) stresne ali čustveno pomembne dogodke v njeni preteklosti. S tem pogosto povzročijo dramatično povečanje napetosti in močno potrebo po odpravi le-te. Ker sodelovanje v tovrstni dejavnosti obljublja lajšanje čustvenih težav ali izboljšanje kakovosti (česarkoli že), bodo žrtve najverjetneje v celoti sodelovale."

Morda jih bodo navedli k verjetju, da je vir njihovih težav napravalno izkušen ali potlačen minuli dogodek in za zbuditev močnega čustvenega odziva uporabili meditativne in hipnotične tehnike, npr. izkušanja minulih življenj, ali pa jih pripravili k uprizarjanju izbranih dogodkov iz njihove preteklosti, da bi te pravilno podoživeli. Intenzivna indoktrinacija organizacije je lahko dolgotrajna, v nekaterih primerih tudi do meseca dni, zato ne gre spregledati povezave med pogostostjo odpiranja psihološko stresnih tem in žrtvinim odzivom. Če npr. stresna izkušnja moti žrtvine spalne navade, se bo njena zmožnost nadaljnjega nadzora podobnih situacij zaradi utrujenosti in posledične zmede zmanjšala. Nekateri programi lahko sprožijo več stresa in čustev, kot jih posameznik lahko prenese, podoživljanje travmatičnih dogodkov pa lahko nevtralizira žrtvine obrambne mehanizme, s katerimi je doslej uspešno uravnavala čustvovanje. Skratka, napadeno je žrtvino samorazumevanje, da bi se združilo ali poistovetilo s ponujenim novim modelom.

“Izkušnja ustvari okoliščine, v katerih sta rekonstrukcija sebstva in pridobitev novega ravnotežja najlažja na način ‘identifikacije z agresorjem’ in s sprejetjem ideologije avtoritarne osebe, ki je žrtev prignala v stanje globoke zmede. Nova ideologija posledično deluje kot obrambni mehanizem ...”

Vrsta (osebnostnega) preskoka v položaj skupnosti, polno razumljenega spreobrnjenja pa se, tako navajata Ofshee in Singerjeva, ne izteče v stabilno kognitivno reorganizacijo ali celo trajno samopripisovanje vira verjetij. Po prekinitvi članstva, umiku iz okolja podpore in prisile se verjetje in zaupanje v ideologijo skupine najpogosteje hitro zmanjšata.

### 3.2. ANTITEZA

Prvo celovito, a daljnosežno analizo teorije o sistematični manipulaciji socialnega in psihološkega vpliva (TSMSPV), kot je svoja prizadevanja naslovila Margaret Singer, je v zdaj že klasičnem članku ‘Religious Movements and Brainwashing Litigation: Evaluating Key Testimony’ leta 1989 povzel psiholog Dick Anthony. V njej se osredotoča na vsebino (več kot štiridesetih) pričanj Margert Singer v sodnih procesih zoper nova religiozna gibanja ter povezavo teh z uveljavljanjem Kelly-Fryejevega precedensa v ameriški pravosodni praksi, ki strokovnjakom (do leta 1993) dopušča tudi interpretacijo dejstev v posameznem procesu, če je njihovo pričanje izvedeno iz splošno sprejete znanstvene teorije. Anthony ugotavlja, da TSMSPV nikoli ni bila objavljena in torej tudi ne dostopna kritiki ali ovrednotenju stroke, in da se pričevanja Margaret Singer vsebinsko bistveno razlikujejo od njenih objavljenih del. Obenem dokazuje, da je Singerjeva v svojih pričanjih pomešala dva nasprotujoča si modela pojasnjevanja kitajskih metod zasliševanja in indoktrinacije:

paradigmo o pranju možganov, "eno osrednjih psevdoznanstvenih orodij mccarthyjanizma in drugih skrajnih oblik antikomunizma" (Anthony, 1989: 330), ki jo je stroka že ovrgla, ter uveljavljena spoznanja skupine ameriških psihologov in psihiatrov, ki so pod vodstvom Edgarja Scheina in Roberta Liftona proučevali žrtve domnevnega pranja možganov med ameriški pripadniki enot OZN v Koreji in nekaterimi po podpisu premirja izpuščenimi civilisti.

Anthony navaja:

1. Lifton in Schein sta zavrnila trditev, da bi utegnili zunanji dejavniki v celoti onemogočiti svobodno voljo posameznika ali da bi bilo mogoče utemeljeno razlikovati med vrstama spreobrnjenja, v celoti temelječima na zunanjih oziroma notranjih motivih. Še več, zaradi tesne povezanosti z robotskim modelom zunanje duševne prisile zavrneta tudi pojem 'pranje možganov'.

"Izkušnje zapornikov ne ustrezajo takšnemu modelu ... Prisilno prepričevanje (coercive persuasion) je natančnejši opisni pojem, ker je tisto, kar se je zapornikom dejansko pripetilo, to, da so jih izpostavili intenzivnemu in dolgotrajnemu prepričevanju, pred katerim niso mogli pobegniti; to je, prisilili so jih k dopustitvi prepričevanja (Anthony, 1989: 300)," pravi Schein. Lifton ugotavlja, da je "postal pojem ('pranje možganov') zaradi ohlapne uporabe zborišče strahu, nezadovoljstva, zahtev po podreditvi, opravičevanja napak, neodgovornih obtožb in čustvenega ekstremizma. Upravičeno je mogoče skleniti, da je izraz daleč od natančnosti in da je njegova uporabnost dvomljiva" (Anthony, 1989: 301).

Singerjeva zapiše in večkrat priča, da izraza 'pranje možganov' in 'prisilno prepričevanje' uporablja kot sinonima. Priča tudi, da temelji spreobrnjenje v nove religije na izključno zunanjih vzrokih in te označi kot sistematično manipulacijo socialnega in psihološkega vpliva. Obenem trdi, da je rezultat takšnega procesa popolna prevlada nad posameznikovo svobodno voljo in njegovo zmožnostjo kritičnega razsojanja (Anthony, 1989: 301).

3. Lifton in Schein ugotovita, da se med proučevanimi žrtvami prisilnega prepričanja resnična spreobrnitev v komunizem (ob predhodni opustitvi prepričanja v demokratično družbeno ureditev) ni pripetila, pač pa potrđita pojav izsiljenih vedenjskih sprememb, povečini kolaborativnih dejanj (npr. protiameriških izjav v medijih), s katerimi so se zaporniki skušali izogniti kazni ali si zagotoviti ugodnosti.

Glede na vloženi trud, ugotavlja Schein, je bil kitajski program prevzgoje prava polomija. Od približno 3.500 vojnih ujetnikov v taboriščih se jih je za propagandne, protiameriške izjave v medijih odločilo manj kot 50.

Po statistiki ameriškega obrambnega ministrstva je bilo v korejski vojni ujetih 7.190 ameriških vojakov, 2.730 jih taborišča ni preživel, 21 jih je zavrnilo repatriacijo, 11 so jih zadržali proti njihovi volji. Vojaške oblasti so poizvedovale o ravnanju 565 vojakov, proti 14 so

sprožili sodni postopek, 11 so jih dejansko obsodili (Anthony, 1989: 302–303, 320).

4. Vsaj majhno (nestabilno) spremembo notranjih nagnjenj in hkratno vedenjsko kolaboracijo nekaterih ujetnikov pojasnjujeta Lifton in Schein z njihovimi predhodnimi prepričanji, ki niso nujno tudi v popolnem nasprotju z zahtevami in doktrino ječarjev (Anthony, 1989: 303–304).

Ugotovitev nasprotuje temeljni potezi paradigme o pranju možganov, da je komunistična doktrina sama tako notranje nepristna in iracionalna, da je mogoče poprej zdrave posameznike vanjo spreobrniti le s tehnikami prisilnega prepričevanja.

5. Proces miselne prevzgoje (vojnih ujetnikov) se od konvencionalnih metod vplivanja razlikuje zgolj v (omejevanju svobode gibanja zapornikov in) uporabi fizične prisile (Anthony, 1989: 304).

Singerjeva večkrat zapiše, da je prisilno prepričevanje najučinkovitejše brez uporabe fizične sile ali grožnje z njo.

6. Še več, Lifton in Schein poudarita, da je komunistični proces vplivanja, z izjemo uporabe fizične prisile, v marsičem podoben praksi ameriških socialnih institucij in da takšne ali drugačne elemente prisile vsebuje vsak socialni odnos (Anthony, 1989: 305–306).

7. Z opustitvijo poudarka na fizični prisili vnese Singerjeva v paradigmo pranja možganov štiri med seboj prepletene elemente:

7.1. Singerjeva izrecno zapiše in priča, da se pranje možganov od procesov vplivanja v konvencionalnih institucijah razlikuje v uporabi postopkov pogojevanja.

Paradigmo o SMSPV opiše kot sintezo dveh skupin elementov (npr. Singer, 1990): Prvo tvorijo prizadevanja sekte za nadzor nad socialnim in fizičnim okoljem ter časom; za vzbuditev občutka nemoči; za zatrtje starega vedenjskega vzorca z manipulacijo s kaznimi in nagradami; za nastanek novega vedenjskega vzorca z manipulacijo s kaznimi in nagradami; za uveljavitev zaprtega sistema logike ter za postopno in zato nezaznavno uvajanje sprememb. V drugo skupino dejavnikov SMSPV sodijo: prevara, oslabitev/izčrpanost, odvisnost, strah in neobčutljivost. Značilnosti prve skupine dejavnikov neposredno razgrajujejo tezo o pogojevanju, na katerem, tako navaja Singerjeva, temelji proces miselne prevzgoje. Osrednji trije dejavniki druge skupine povzemajo paradigmo Farberja, Harlowa in Westa o komunističnem nadzoru duha (1957), imenovano tudi sindrom DDD (Debility, Dread, Dependency). Schein in drugi eksplicitno ovržejo znanstveno veljavo razlag, ki spreobrnjenje na temelju paradigme o pranju možganov pojasnjujejo s pogojevanjem. Schein npr. meni, da je teza nejasna, cirkularna in neznanstvena, ker se razhaja s temeljnim merilom znanstvene teorije, t.j. sistematične razlage variacij fenomena – ne pojasni dejstva, zakaj na večino ujetnikov v programu prevzgoje domnevno pranje možganov ni vplivalo (Anthony, 1989: 307–309).

7.2. Psihofizični stres, izčrpavanje. Izčrpanost/oslabeledost se zdi s stališča analize spreobrnjenja v novo religijo še posebej neustrezna. Novaki očitno niso izčrpani/oslabeledi na nobenega izmed načinov, ki bi jih lahko potrdil zdravnik; poleg tega naj bi bili, kot priča Singerjeva, svobodno voljo v celoti izgubili že pred pridružitvijo novi skupnosti. Po drugi plati je zaradi fizične oslabeledosti/izčrpanosti v korejskih ujetniških taboriščih življenje izgubila več kot tretjina zapornikov in to stanje je komajda mogoče primerjati z oslabeledostjo zaradi hindujske vegetarijanske prehrane. Singerjeva vseeno priča, da je "za prevlado svobodne volje zadostna mera (fizične) oslabeledosti/izčrpanosti navzoča vselej, kadar posameznika nadzoruje proces miselne prevzgoje" (Anthony, 1989: 309).

S stališča hipoteze o pranju možganov povzroči fizična zloraba – npr. slaba prehrana, bolezen, uporaba drog in mučenje – motnje v delovanju možganov, t.j. začasno nezmožnost kritične presoje in duševno zmedo, kar omogoči versko ali politično spreobrnjenje na podlagi primitivnejših duševnih procesov. Schein ugotavlja prav nasprotno: skrajna fizična zloraba sproži obupno željo po zapustitvi okolja, v katerem se prisila godi, ker je ta fizično nevzdržna in ogroža življenje. Morebitno kolaborativno vedenje zapornika torej izvira iz želje po izboljšanju fizičnih razmer bivanja in ne iz popačenega razmišljanja, procesa pogojevanja ali disociacijskih motenj (Anthony, 1989: 309–311).

### 7.3. Prevara, popačeno razmišljanje:

Prevara je osrednji dejavnik hipoteze o pranju možganov. Pri obravnavi sekt namreč eksplicitno nadomesti element fizične prisile procesa programov prve generacije.

Poudarek na prevari je tudi sicer vselej že del robotske paradigme spreobrnjenja. Singerjeva npr. meni, da so komunisti prek fizične izčrpanosti/oslabeledosti zmanjšali zmožnost racionalnega razmišljanja jetnikov, da bi jih – s ponavljajočimi se zahtevami, pogojevanjem in hipnozo – zavedli ali prevarali v verjetje očitno napačni, človekovi naravi in družbeni realnosti v jedru nasprotujoči ideologiji. Schein domneva, da je bistvo prisilnega prepričevanja sprožiti nazorsko in vedenjsko spremembo v povsem zavednem, duševno zdravem posamezniku (Anthony, 1989: 311–312).

### 7.4. Disociacija, hipnoza, sugestibilnost:

Singerjeva je v psihiatrično diagnostiko uvedla atipično disociacijsko motnjo. Z njo je pranje možganov dobilo uradni status duševne bolezni.

Disociacijsko stanje opredeljuje "zožitev zavesti, ki služi nezavednim ciljem in jo ponavadi spremlja selektivna amnezija, t.j. stanje transa, obsedenost, fuga, hipersomija, stupor itd." (Wing, Cooper, Sartorius, 1999: 42). Tedanji Diagnostični in statistični priročnik Ameriškega psihiatričnega združenja (1980: 260) simptomom disociacijskega stanja dodaja še depersonalizacijo in atipično disociacijo:

<sup>5</sup> Postopek odprogramiranja (deprogramming), osrednji element programa ameriškega antikulturnega gibanja, naj novaka vnovič spreobrne v splošno sprejete družbene vrednote. Fundacija za svobodo državljanov ga v svoji prvi okrožnici (1974) opredeli kot "proces osvobajanja žrtev izpod nadzora posameznikov in organizacij, ki izkoriščajo druge posameznike z uporabo tehnik nadzora duha (mind control)" (Melton, 1999b: 218). Takšno osvobajanje pripadnikov novih religioznih gibanj se (pogosto) začne s protipravnim odvzemom prostosti, z navadno ugrabitvijo; vsebuje lahko zastraševanje in elemente fizične, tudi spolne prisile. Oče postopka, tedaj kalifornijski državni uslužbenec, Theodore Patrick, npr. trdno verjame, da "Gospod pomaga tistim, ki si pomagajo sami, (in) da so lahko zato drobne stvari – kot so karate, kij ali lisice – sem ter tja zelo koristne" (Patrick, 1976). Število takšnih posegov je v sedemdesetih letih naraščalo, (nasilno) odprogramiranje postane tudi dobro plačan poklic. Postopek je bil uspešen v ravno dovolj primerih, da se nekateri, zdaj nekdANJI pripadniki novih religioznih gibanj, pridružitjo odprogramerjem (deprogrammers) in postanejo zagovorniki antikulturne perspektive.

"(Atipično disociacijo gre diagnosticirati) pri posameznikih, za katere se zdi, da trpijo za disociacijskimi motnjami, a ne izpolnjujejo meril za specifično disociacijsko motnjo. Primeri kažejo transu podobna stanja in tista dolgotrajnejša disociativna stanja, ki jih lahko opazimo pri osebah, izpostavljenih dolgotrajnemu in intenzivnemu prisilnemu prepričevanju (pranju možganov, miselni prevzgoji in indoktrinaciji v ujetništvu teroristov ali kulta)."

Ta razločujoča disociativna stanja (v času okrevanja) opiše Singerjeva s procesom 'floatinga'; drsenja, izmenjavanja avtentičnega sebstva posameznika z njegovo kultsko psevdoosebnostjo, v kateri dominirajo sicer nezavedni, primitivni duševni procesi, ki jih nadzorujejo zunanji dejavniki, t.j. pripadniki kulta. Anthony (1989: 314) opozarja, da Singerjeva ideje floatinga in atipične disociacije ne razume zgolj kot psihopatološki učinek pranja možganov, ampak tudi kot bistveni element samega procesa; meni torej, da je disociacija vzrok in posledica pranja možganov.

Singerjeva trdi, da so novaki, ki da so jim oprali možgane, hipnotizirani, in da le-ti med svojim bivanjem v sekti ostajajo v hipnotičnem transu. V več sodnih procesih svojo predpostavko o uporabi hipnoze natančneje pojasni: osrednje obredje nekaterih gibanj (npr. scientološki auditing, mantrična meditacija pripadnikov Transcendentalne meditacije in Skupnosti za zavest Krišne) so orodja skupine za dosego hipnotičnega nadzora novakov.

Vodilni izvedenci za procese prisilnega prepričevanja se strinjajo, da med seboj prepleteni pojmi hipnoze, disociacije in nenavadne sugestibilnosti v procesu dušne prisile komunistov ne igrajo nikakršne vloge. Schein npr. ugotavlja, da je poglavitni problem podmene o uporabi hipnoze v prisilnem prepričevanju v pristo-voljnem odnosu hipnotizerja in hipnotiziranega. "Vsi primeri hipnoze, ki jih poznam," nadaljuje, "vsebujejo namerno povzročitev spanju podobnega stanja ali disociacije. Jedro prisilnega prepričevanja pa je po drugi strani (in spet) povzročitev ideološke in vedenjske spremembe v popolnoma zavednem, duševno zdravem posamezniku" (Anthony, 1989: 316).

### 3.3. EMPIRIČNE RAZISKAVE

Dokazno gradivo o sektantskem pranju možganov je v ameriško javnost prihajalo iz dveh virov: prek negativnih pričevanj (odprogramiranih)<sup>5</sup> nekdanih članov in (kliničnih) študij behavioristov blizu antikulturnemu gibanju, ki so specifične psihološke simptome posameznikov povezovali z organizacijskimi značilnostmi njihovih nekdanih skupin. Singerjeva je uspela z opisom (sektantske) atipične disociacijske motnje; Flo Conway in Jim Siegelman (1979) na poljudnejši način predpostavita obstoj doslej neznane (sektantske) 'informacijske bolezni'.

Prve neodvisne empirične raziskave so pokazale, da se je vzorec

prejšnjih dosledno nanašal na poseben segment skupine nekdanjih članov; tistih, ki so jih (v veliki večini) iz sekt odprogramirali in so tudi kasneje ohranili stike z antikultnim gibanjem. Reprezentativna skupina je tako obsegala 10–15 odstotkov vseh nekdanjih članov novih religioznih gibanj (Melton, Introvigne; 2000).

Na pomembno razliko med odprogramiranimi nekdanjimi pripadniki sekt ter tistimi, ki so iz njih odšli samostojno, sta med prvimi opozorila Thomas Ungerleider in David Wellisch (1979). Raziskavo sta opravila na štirih skupinah petdesetih članov ali nekdanjih članov sekt. Razlikovala sta med člani, ki se bojijo odprogramiranja (22) ali so se po njem vrnili v skupino (11), ter nečlani, ki so jih odprogramirali (9) ali so skupino zapustili samostojno (8). Po opravljenih inteligenčnem, osebnostnem in psihološkem preskusu med njimi nista našla nobenega indica, ki bi kazal na delno ali popolno nezmožnost trezne presoje in pravnih odločitev, povezanih z njimi ali njihovim imetjem. Obenem ugotovita, da se je 88 odstotkov odprogramiranih nekdanjih pripadnikov sekt (in nihče iz preostalih treh skupin) odločilo za opravljanje dela odprogramerja (Ungerleider, Wellisch; 1979: 180–181).

Trudy Solomon (1981) je v študiji nekdanjih članov Združitvene cerkve ugotovila, da je njihov odnos do cerkve neposredno povezan z načinom njihovega odhoda in od njihovih poznejših stikov z antikultnim gibanjem: nekdanji člani Združitvene cerkve, ki so gibanje zapustili prisilno in so tudi pozneje vzdrževali tesnejše stike z antikultnim gibanjem, so cerkev ocenjevali negativno. Antikultno gibanje privzamejo kot novo referenčno skupino in (zato) svoje spreobrnjenje pojasnjujejo s teorijami o nadzoru duha (mind control) in psihološki manipulaciji.

Na očitno razliko med rekonceptualizacijo minulega obdobja v skladu z ideologijo referenčne skupine in posameznikovo izkušnjo opozarja tudi Stuart Wright (1984) v analizi petinštiridesetih nekdanjih pripadnikov novih religioznih gibanj, ki so svoje skupine zapustili prostovoljno in samostojno. Kar 91 odstotkov vprašanih je potrdilo, da je bila njihova udeležba v življenju gibanja prostovoljna. Wright poroča, da se dve tretjini anketirancev počutita "za izkušnjo bogatejši" in da so njihove sodbe o gibanjih v celoti "bolj strpne, manj kritične" kot v številnih poprejšnjih empiričnih raziskavah, "četudi izrazito ambivalentne". Prostovoljni in samostojni odhod iz gibanja, analizira Wright, vsebuje celo vrsto kognitivnih in emotivnih operacij ter obenem preprečuje poenostavljanje kompleksnosti minulih izkušenj, dogodkov, idej in čustvene navezanosti. Vrednotenje obdobja po članstvu v skupini je torej proces pazljivega premisleka, ločevanja ugodnih izkušenj in dogodkov od tistih, ki jih posameznik kasneje razume kot slabe, nemoralne ali teološko napačne. Kot tako odločitev o odhodu iz katerega od kontroverznih religioznih gibanj priliči sicer normativnim

<sup>6</sup> Hkrati velja opozoriti na šibko empirično utemeljenost klasičnih študij prisilnega prepričevanja. Lifton je proučil zgolj štirideset primerov in podrobno poročal le o enajstih. Scheinovo prvotno delo je temeljilo na vzorcu petmajstih, po komunistični revoluciji na Kitajskem izpuščenih ameriških civilistov. Primeri, posebej pri Liftonu, so zabeleženi v pripovednem, poročevalskem slogu in opravljeni v kliničnem okolju (Richardson, 1993: 75–97).

pretresom v človekovem življenju: adolescenci, prekinitvi odnosov z dekletom ali fantom, vpisu na fakulteto, služenju vojaškega roka, poroki, iskanju življenjske poti, otrokom, krizi srednjih let, menjavi službe, selitvi, upokojitvi, prav posebej ločitvi in nikakor izkušnji zajetih pripadnikov enot Organizacije združenih narodov v korejski vojni.<sup>6</sup>

Razpravo o vzrokih specifičnih psihopatoloških simptomov nekdanjih članov novih religioznih gibanj končata James Lewis in David Bromley (1987). V analizi stoštiriinpetdesetih nekdanjih pripadnikov novih religioznih gibanj sta razlikovala med tistimi, ki so skupine zapustili samostojno in prostovoljno (89); tistimi, ki so bili deležni svetovanja pri izstopu oziroma neprisilnega odprogramiranja (29) in med prisilno odprogramiranimi (36). Ugotovila sta "močno povezanost med načinom izstopa iz novega religioznega gibanja in navzočnostjo simptomov (sektantske 'informacijske bolezni'). Rezultati kažejo," pravita Lewis in Bromley (1987:508), "da je vir čustvenega pretresa (nekdanjih pripadnikov) ... način njihovega odhoda iz skupine in ne njihova izkušnja bivanja v njej."

Avtorja ugotavljata, da rezultati njune raziskave podpirajo pravilnost usmeritve tistih sociologov, ki pridružitve/odhod iz novega religioznega gibanja razumejo v sklopu teorije privzemanja in opuščanja vlog v človekovem skupnostnem življenju. Socialno vedenje posameznika tedaj izvira iz njegove socialne in ne osebnostne strukture; spremembe v vedenju, kot sta pridružitve ali odhod iz gibanja, pa iz spremembe vloge in ne osebnosti. Zaradi socialne in psihološke kontinuitete v premenah vlog je ustrežnejše slednje imenovati 'alternacije' (t.j. prehodne spremembe v življenju, smislu in identiteti) in ne 'spreobrnjenje' (t.j. drastične spremembe v življenju, smislu in identiteti). Še toliko bolj, ker privzetje vloge člana katerega od (kontroverznih) gibanj najpogosteje pomeni eksperimentalno orientacijo, preiskušanje in ne slepo podreditve (Lewis, Bromley; 1987:511).

Številne študije odhodov iz novih religioznih gibanj so očitale temeljne parametre pobegov, nadaljujeta Lewis in Bromley. Očitno je, da proces poteka dalj časa, da ga pogosto spremlja razočaranje, da lahko vsebuje precejšnjo stopnjo čustvenega stresa in ambivalentnosti in da se pogosto ne konča s formalnim izstopom iz skupine. Tranzicijsko obdobje med stabilnima vlogama (člana gibanja in člana konvencionalne družbe) je lahko še posebej stresno za tiste posameznike, ki so v skupino vložili veliko časa, dela in energije, bodisi po lastni izbiri bodisi zaradi siceršnje narave zapuščenega gibanja (Lewis, Bromley; 1987:511).

Kljub temu je velika večina nekdanjih članov iz svojih vlog izstopila brez posebnih težav; majhna, toda pomembna skupina pa je izkusila neko vrsto svetovanja pri izstopu ali odprogramiranju. Oba procesa v jedru vsebujeta prizadevanja za desocializacijo in

resocializacijo članov novih religioznih gibanj. Le-ti namesto spontanega odhoda, sproženega s posameznim konfliktom ali nesporazumom s skupino, izkusijo "proces novačenja nazaj v konvencionalno socialno mrežo" (Lewis, Bromley; 1987:511). Novačenje vsebuje tranzicijo vlog od člana verske skupnosti, njenega nekdanjega člana, do člana konvencionalne družbe. Status nekdanjega člana je večinoma prehodne narave, čeprav ga nekateri posamezniki podaljšajo z začasnim sprejetjem poklica 'javnega odpadnika' (public apostate). Ne glede na to, ali posameznik privoli v procesa desocializacije in resocializacije ali mu oba vsilijo, je končni rezultat v opustitvi ene vloge in privzetju druge. Primarna razlika med prostovoljno in prisilno uklonitvijo je v dejstvu, da je dogodek v primeru slednje veliko slabše predelan, ker posameznik procesa izstopa ne more uporabiti kot strategijo za graditev racionalizacije svojih odločitev in načrtov o prihodnji vlogi.

Taka tranzicija vlog sooča posameznika s pomembnimi prilagoditvenimi težavami na psihološkem in socialnem področju. Te se stopnjujejo v skladu z intenzivnostjo procesa svetovanja ali odprogramiranja. Smoter obeh je, da se posameznik simbolno in vedenjsko pridruži tistim, ki proces upravljajo. Konstrukt prisilnega nadzora duha, uporabljen kot interpretativna paradigma za rekonstrukcijo minulega vedenja, zagotavlja posamezniku stigmatizirajoči princip njegovih deviantnih dejanj. V skrajnem primeru prisilnega odprogramiranja mu bo posameznik, soočen z razmerami, ki se jim ne more izogniti, najverjetneje vedenjsko in simbolno podlegel.

Proces svetovanja/odprogramiranja se torej izteče v polarizirano razrešitev zapletenih in ambivalentnih čustev nekdanjega člana do njegove prejšnje skupine ter zato v njem zelo verjetno sproži čustvene pretrese. Na subjektivni ravni povzroči privzete vloge nekdanjega člana, ki se je podredil modelu prisilnega nadzora duha, raznorodno in konfliktno samoobčutenje ter prav tak odnos do prijateljev in družine. Kot posameznik je prisiljen potlačiti kompleksnost svojih občutij, zato lahko podvomi o svoji zmožnosti samostojnega razsojanja. V odnosu do verske skupnosti izkūša krivdo zaradi izdaje nekdanjih tovarišev, morda se zboji tudi za duhovno plat svojega bitja. Do članov družine, s katerimi se vnoviĉ zbliūuje, lahko občuti krivdo zaradi povzroĉene jim boleĉine; do vnoviĉnega sprejetja konvencionalnih verjetij, ki jih je Ńe pred kratkim zaniĉeval, pa ambivalentnost. Podoben pritisk in konflikt doūivlja posameznik zaradi vnoviĉ sprejete javne vloge. Verske skupnosti pritiskajo na posameznike, naj zavrnejo 'verolomna' prizadevanja svetovalcev/odprogramerjev; ti zahtevajo potrditev prevare s praktikami prisilnega nadzora duha (Lewis, Bromley; 1987:512).

Vsiljena tranzicija vlog torej posameznika ujame med dva socialna in simbolna svetova. Ker ga Ńe dodatno bremeni s socialnimi

in psihološkimi konfliktih, povezanimi s (takšno) tranzicijo vloge, bo v njem zelo verjetno zbudila čustveni stres in težave, ki jih nekateri pripisujejo prav sektantskemu pranju možganov, skleneta Lewis in Bromley (1987:512–513).

#### LITERATURA

- Anthony, Dick (1989): **“Religious Movements and Brainwashing Litigation: Evaluating Key Testimony”**. V: Robbins, Thomas (ur.); Anthony, Dick (ur.): *In God We Thrust: New Patterns of Religious Pluralism in America*, 2<sup>nd</sup> ed., Transaction Press, New Brunswick, str. 295–344.
- Barker, Eileen (1995): **New Religious Movements**, A Practical Introduction, HMSO, London.
- Clark, John G. Jr. (1979): **“Cults”**. V: *Journal of the American Medical Association*, let. 242, št. 3, str. 279–281.
- Conway, Flo; Siegelman, Jim (1979): **Snapping: America’s Epidemic of Sudden Personality Change**, Lippincott, New York.
- Hunter, Edward. (1958): **Brainwashing. The Story of Men Who Defied it**, Pyramid Books, New York.
- Introvigne, Massimo (1999): **“Religion as Claim”**. V: Platvoet, J.G. (ur), Molendijk A.L.(ur): *The Pragmatics of Defining Religion – Contexts, Concepts and Contests*, Brill, Leiden–Boston–Koeln, str. 41–72.
- Kaplan, H.I; Freedman, A.M; Sadock, B.J. (1980): **Comprehensive Textbook of Psychiatry**, Williams & Wilkins, Baltimore, 3<sup>rd</sup> edition.
- Lewis, James; Bromley, David (1987): **“The Cult Withdrawal Syndrome: A Case of Misattribution of Cause?”**. V: *Journal for the Scientific Study of Religion*, let. 26, št. 4, str. 508–522.
- Melton, Gordon J.; Introvigne, Massimo (2000): **Gehirnwaesche und Sekten. Interdisziplinäre Annäherungen**, Diagonal-Verlag, Marburg.
- Melton, Gordon J. (1999a): **The Rise of the Study of New Religions**, CESNUR 1999, Bryn Athyn, Pennsylvania.
- Melton, Gordon J. (1999b): **“Anti-cultists in the United States: an historical perspective”**. V: Wilson, Bryan; Cresswell, Jamie: *New Religious Movements: Challenge and response*, Routledge, London.
- Patrick, Ted.; Dulack, Tom. (1976): **Let Our Children Go!**, Ballantine Books, New York.
- Richardson, James T. (1993): **“A Social Psychological Critique of ‘Brainwashing’ Claims About Recruitment to New Religions”**. V: Hadden, Jeffrey (ur.), Bromley, David (ur.): *The Handbook of Cults and Sects in America*, JAI Press, Greenwich.
- Singer, Margaret (1979): **“Coming Out of the Cults”**. V: *Psychology Today*, št. 12, str. 72–82.
- Singer, Margaret; Ofshee, Richard (1986): **“Attacks on Peripheral Versus Central Elements of Self and the Impact of Thought Reforming Techniques”**. V: *Cultic Studies Journal*, let. 3, št. 1.
- Singer, Margaret (1990): **“Thought Reform Programs and the Production of Psychiatric Casualties”**. V: *Psychiatric Annals*, let. 20, št. 4.
- Solomon, Trudy: (1981) **“Integrating the ‘Moonie’ Experience: A Survey of Ex-members of the Unification Church”**. V Robbins, Thomas; Anthony, Dick: *In God We Trust*, New Brunswick, Transaction, New York, str. 275–294.
- Škafar, Vinko (1998): **Verstva, sekta in novodobska gibanja**, Mohorjeva družba, Celje.
- Ungerleider, Thomas; Wellisch, David (1979): **“Coercive Persuasion (Brainwashing), Religious Cults, and Deprogramming”**. V: *American Journal of Psychiatry*, let. 136, št. 3, str. 279–282.

- Wright, Stuart (1984): **"Post Involvement Attitudes of Voluntary Defectors from Controversial New Religious Movements"**. V: *Journal for the Scientific Study of Religion*, let. 23, št. 2, str. 172–182.
- Wilson, Bryan (1982): **"Sociology of Sects"**. V: Wilson, Bryan: *Religion in Sociological Perspective*, Oxford University Press, Oxford, str. 89–120.
- Wing, J. K; Cooper J. E.; Sartorius, N. (1999): **Standardizirani intervju za zajemanje psihiatrične simptomatike s slovarjem**, Slovenske psihiatrične publikacije, Ljubljana.

GREGOR LESJAK je diplomirani filozof. Zadnjih šest let je zaposlen na Uradu Vlade RS za verske skupnosti. Njegovo ožje delovno področje so nova religiozna gibanja v Republiki Sloveniji.